

¹А.М. Ашикбаева
²Н.А. Кудайбергенов
³С.У. Абдибеков

^{1,2}Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан
³Аль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
(E-mail: ¹1asem747474@mail.ru, ²kanur1312@mail.ru, ³Saken_Abdibekov@mail.ru)

Қазақстандық мұнай кәсіпорындарының қоршаған ортаны қорғау қызметін басқару принциптері

Аннотация. Экономикалық дамудың қазіргі кезеңінде жан-жақты ойластырылған басқару стратегиясы мен дамудың жалпы бағыттарын қалыптастыру кез келген саланың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін табысты қызмет етуінің шартына айналады.

Жергілікті деңгейде қоршаған ортаны қорғауға жұмсалған қаражат тиісті экологиялық қызмет көрсетуге жеткіліксіз. Орталық бюджеттен қаражат аудару тым шектеулі, жергілікті өзін-өзі басқару органдарына жергілікті немесе шетелдік банктермен немесе көпжақты қаржы институттарымен тікелей жұмыс істеуге рұқсат етілмейді. Бұл өте қажет экологиялық инфрақұрылымды жақсартуды қаржыландыруға айтарлықтай кедергі жасайды. Орталық бюджеттен, жергілікті капитал нарықтарынан және халықаралық қаржы институттарынан көбірек қаражат тарту үшін қаржылық шығындарды (инвестициялық шығындар, пайдалану және техникалық қызмет көрсету шығындары) дұрыс бағалау және нақты белгіленген мақсаттары мен мерзімдері бар экологиялық жобаларды әзірлеу үшін тиісті институционалдық әлеует қажет. Дегенмен экономиканың тұрақты қаржылық стратегияның тұрақтылығы ол жоспарланған қаржыларға тікелей қарастырылуда. Бұл мүмкіндіктердің барлығы жергілікті деңгейде әлі де жоқ.

Мақаланың мақсаты - Бұл мақаланың мақсаты-мұнай өндіруден бастап тұтынушыға мұнай өнімдерін жеткізуге дейінгі мұнай өнімдерінің өмірлік циклінің негізгі кезеңдеріндегі табиғатты қорғау қызметінің жай-күйіне негізгі бағаларды әзірлеу және талдау.

Негізгі сөздер: менеджмент, экологиялық проблемалар, мұнай компаниялары, экологиялық қызмет, экономикалық стратегиялар, тұрақты даму.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-1-96-108>

Кіріспе

Экономикалық дамудың қазіргі кезеңінде жан-жақты ойластырылған басқару стратегиясы мен жалпы даму бағыттарын қалыптастыру кез келген саланың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін табысты қызмет етуінің шартына айналады. Халықаралық бәсекеге қатысу кәсіпорындардан сыртқы нарықтың қажеттіліктерін зерттеуді, ең үнемді және озық технологияларды, ұйымдық құрылымдарды, ең ұтымды сыртқы экономикалық стратегияны таңдауды, маркетингтік құрылымдарды, ақпараттық желілерді қалыптастыруды және тағы басқасын талап етеді. Қазақстандық мұнай кәсіпорындарының экологиялық менеджменті адамзат алдында тұрған аса маңызды және өткір мәселелердің бірі мәртебесіне ие болды. Бір мезгілде экономикалық өсу қарқынын сақтау және табиғатқа антропогендік әсердің жағымсыз салдарын азайту өте қиын[1].

Осының негізінде кәсіпорындарда қаржылық-экономикалық мақсаттарға қол жеткізуде экономикалық қауіпсіздікке кепілдік беретін құрылымдық экологиялық менеджмент жүйелерін енгізу қажет болады. БҰҰ-ның қоршаған ортаны қорғауға қатысты талаптарына сәйкес Стандарттау жөніндегі халықаралық ұйым тиімді қоршаған ортаны басқару жүйесін енгізудің жалпы өлшемдері мен рәсімдерін қамтитын халықаралық стандарттар кешенін әзірлейді және ұсынады.

Бүгінгі таңда Қазақстанның стратегиясы елдің мұнай-газ кешенін одан әрі дамытуға, мұнай мен газдың жаңа перспективалы кен орындарын болжау және анықтау жөніндегі жұмыстарды күшейтуге, оларды барлауды, игеруді және пайдалануға беруді жеделдетуге бағытталған.

Қазақстандық мұнай кәсіпорындарының экологиялық менеджменті, сондай-ақ кәсіпорындарға экологиялық сертификаттауды, экологиялық аудитті, экологиялық таза процесті басқаруды және басқа да экологиялық маңызды іс-әрекеттерді жүзеге асыру үшін нормативтік-құқықтық базамен қамтамасыз ету. Қазақстандық мұнай кәсіпорындарының экологиялық менеджментін қамтитын халықаралық стандарттар ұйымдарды басқарудың басқа талаптарымен біріктіруге болатын тиімді қоршаған ортаны басқару жүйесінің элементтерімен қамтамасыз етуге және ұйымдарға экологиялық және экономикалық мақсаттарға жетуге көмектесуге арналған.

Зерттеу әдістері

Жұмысты орындау барысында орнықты даму, табиғатты қорғау қызметі, ресурс үнемдеу мәселелерімен айналысатын отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде қамтылған әлеуметтік - экономикалық мәселелерді ғылыми талдаудың принциптері әдістері, тәсілдері мен құралдары, сондай-ақ салыстырмалы, дәйекті-логикалық, диалектикалық-логикалық әдістер қызмет етті.

Талқылау

Қоршаған ортаны қорғау іс-шараларына байыпты көңіл бөлу және профилактикалық көзқарас ұйымдарға айтарлықтай экономикалық пайда әкеледі, бұл өнімнің, қызметтердің және көптеген тәуекелдердің құнының төмендеуінен ғана емес, сонымен қатар нарықтық капиталдандырудың өсуінен де көрінеді. Қоршаған ортаны басқарудың заманауи түрі тұрақты дамуға жол ашатынын ұғыну қажет.

Қоршаған ортаны қорғау іс-шараларына байыпты көңіл бөлу және профилактикалық көзқарас ұйымдарға айтарлықтай экономикалық пайда әкеледі, бұл өнімнің, қызметтердің және көптеген тәуекелдердің құнының төмендеуінен ғана емес, сонымен қатар нарықтық капиталдандырудың өсуінен де көрінеді. Қоршаған ортаны басқарудың заманауи түрі тұрақты дамуға жол ашатынын ұғыну қажет[2].

Кәсіпорынның экологиялық менеджментінің негізгі функцияларына мыналар жатады:

- табиғатты қорғау қызметі мен міндеттерін негіздеу;
- қоршаған ортаны қорғау шараларын жоспарлау;
- ішкі және сыртқы экология қызметін ұйымдастыру;
- Жеке құрам менеджменті;
- сыртқы ортаға әсер ету және ресурстарды пайдалануды жүзеге асыру;
- ішкі экологиялық мониторинг пен экологиялық бақылау;
- кәсіпорынның қоршаған ортаны қорғап, аялау қызметінің нәтижелерін талдау, сонымен қатар бағалау;
- кәсіпорынның экология менеджментінің жүйесін жақсарту.

Қазақстанның табиғи ресурстар мен қоршаған ортаны қорғау министрлігінің мәліметінше, Қазақстандағы экологиялық жағдай әлі де қолайсыз. Бізде миллиардтаған тонна өнеркәсіп қалдықтары жиналды, жүздеген гектар құнарлы жерлер ауыл шаруашылығы айналымынан шығарылды.

Бүгінгі таңда Қазақстанның стратегиясы еліміздің мұнай-газ кешенін одан әрі дамытуға бағытталған және жаңа перспективалы мұнай-газ кен орындарын болжау және анықтау, оларды барлау, игеру және іске қосуды жеделдету бойынша жұмысты күшейту қажет. Мұнай және газ ресурстарының әлеуеті, ашық инвестициялық режим, тұрақты саяси жағдай, терең экономикалық

қайта құрулар - бұл саланың және тұтастай алғанда экономиканың болашағының кепілі[3].

1-кестеде Қазақстандағы мұнай өндіру және өңдеу болжамы көрсетілген.

Кесте 1. 2020 жылға дейін Қазақстанда мұнай өндіру, өңдеу және экспорттау болжамы

Көрсеткіштер	Жылдар бойынша көрсеткіштердің мәні, миллион тонна														
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Тау-кен	66,2	72,0	76,0	80,7	87,5	98,4	110,0	121,6	131,8	140,7	148,2	155,0	161,1	166,0	170,0
Қайта өңдеу	12,1	12,7	13,3	14,0	15,0	15,0	16,0	17,0	17,0	18,0	19,0	20,0	21,0	22,0	23,0
Шикі мұнай экспорты	54,1	59,3	62,7	66,7	72,5	83,4	94,0	104,6	114,8	122,7	129,2	135,0	140,1	144,0	147,0

Дереккөз: Қазақстан Республикасы Энергетика министрлігі [4].

Қазақстанда мұнай өнімдерін ішкі тұтыну жыл сайын орта есеппен 4-5% өседі және 2005 жылғы 11 миллион тоннадан 2010 жылы 15 миллион тоннаға, 2020 жылы 23 миллион тоннаға өскені анық байқалады.

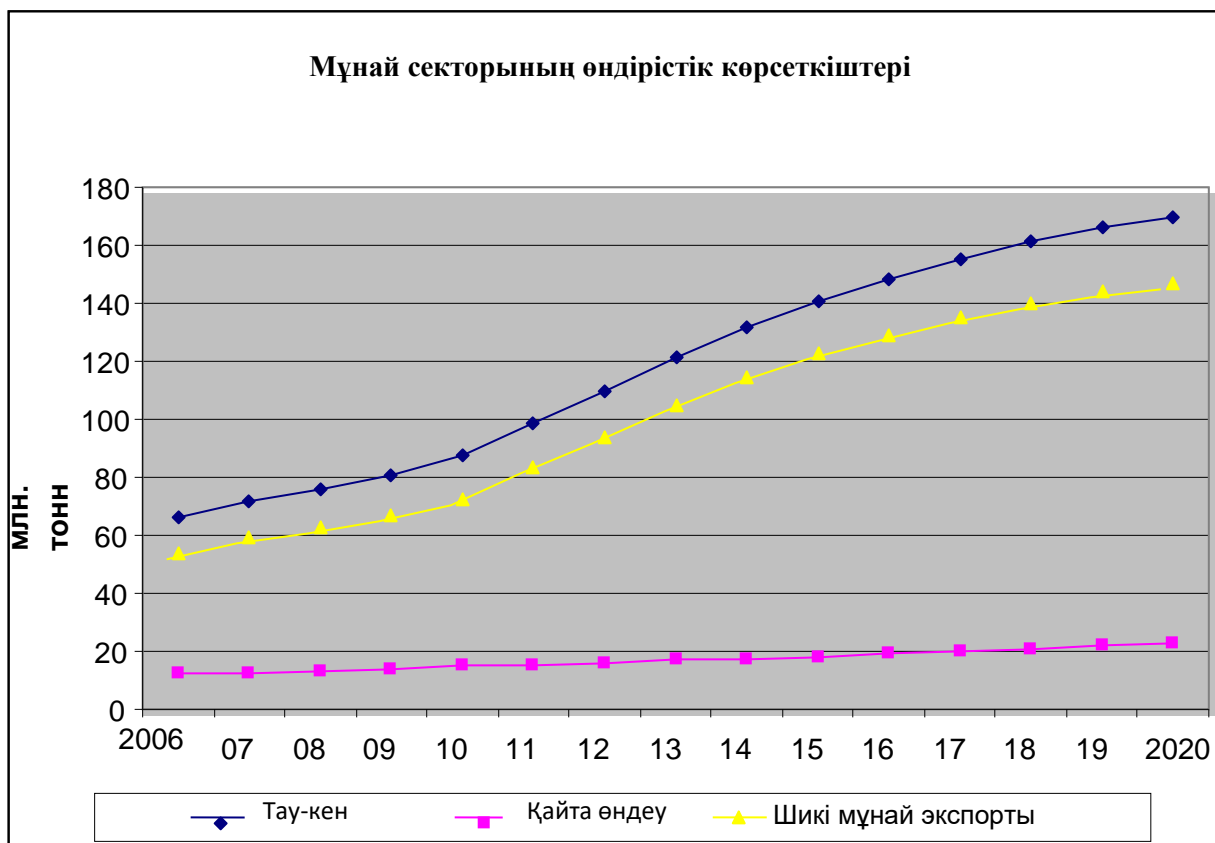
Республикада 80 қала мен өнеркәсіп орталықтарында 2,5 мыңға жуық өнеркәсіп кәсіпорындары орналасқан. Оның 100-ге жуығы, соның ішінде тыңайтқыштар өндіру, металдарды өндіру және өңдеу, мұнай және газ өңдеу өнеркәсібі қоршаған ортаны ластауда. Қазақстан атмосферасына ластаушы заттардың шығарындылары 2006 жылда 4 миллионнан асты тоннаны құрады, ал 2020 жылы өсім байқалуда, оның ішінде автокөліктер шығарындыларының үлесі 30%-ды құрады[5].

Дегенмен осы ауаны ластау жұмыстарын қолға алып осымен жұмысты ұлғайтқан абзал. Осы 2022 жылдан бастап жаңа заңдардың шығуна өкімет тарапының қазіргі таңда кең айтылуда.

Радиоактивті рудаларды өндіру және өңдеу, ядролық реакторлар, ядролық қаруды зерттеу және сынау нәтижесінде туындаған радиоактивті ластану деңгейі, әсіресе, Семей өңірінде жоғары. Ластаушы заттардың топырақтың, жер үсті суларының, жер асты суларының және биологиялық ресурстардың сапасына әсері үлкен алаңдаушылық тудырады. Республика аумағында 57 текше метр жер үсті ағыны қалыптасады. м.жылына; Оның 43 текше метрі қазір көршілес мемлекеттерден жеткізіледі. км, ешбір сапалы, жер үсті сулары. Ұлттық шоттар жүйесінің көрсеткіштерінің бірі жыл ішінде өндірілген өнімді -өндіру мен тұтыну, яғни ЖІӨ, соған сәйкес экономиканың жағдайы бағаланады және бәсекеге қабілетті экономикалар ранжирленеді[6].

ЖІӨ-нің өндіріс көлеміне және мұнай бағасына тәуелділігі суретте көрсетілген, ол 2005 жылға дейінгі ЖІӨ өсу қарқыны мұнай және газ өндірудің өсуімен қамтамасыз етілгенін, ал 2005 жылдан бастап баға факторы ЖІӨ өсуіне әсер ететін басым көрсеткішке айналғанын көрсетеді.

Сонымен қатар, 2007 жылдан бері мұнай бағасының өсу қарқыны оны өндірудің өсу қарқынынан асып түсті. Ал 2020 жылдан бастап мұнай өндірісі қарқынды өндірілуде.

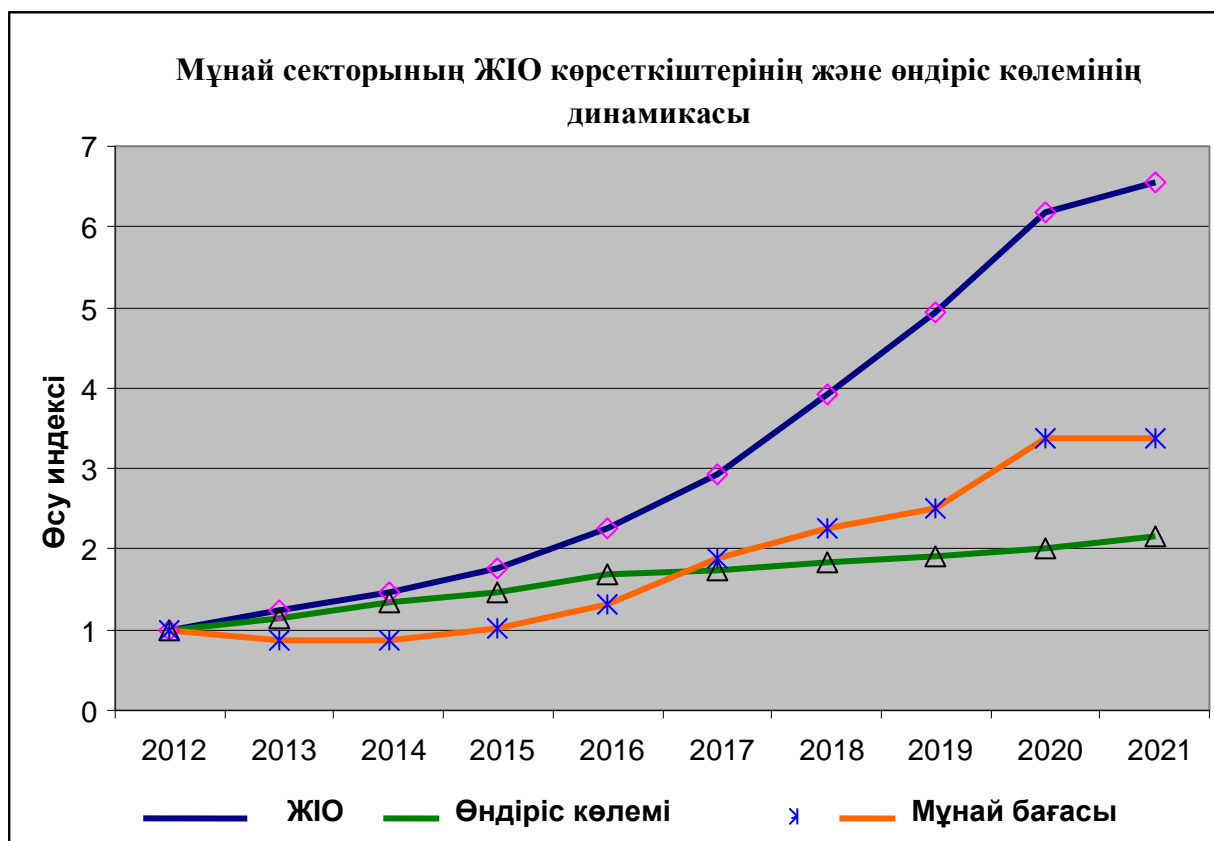

Сурет 1. Мұнай секторының өндірістік көрсеткіштері
Дереккөз: Қазақстан Республикасы Энергетика министрлігі[4].

Мұнай секторындағы табыс деңгейіне екі негізгі фактор әсер ететінін атап өткен жөн:

- мұнай бағасы;
- доллардың айырбас бағамы.

Мұнай бағасы, кез келген басқа тауар сияқты, сұраныс пен ұсынысқа байланысты анықталады.

Сурет 2. ЖІӨ-нің экономиканың мұнай секторына тәуелділігі
Дереккөз: Қазақстан Республикасы Энергетика министрлігі[4].

Бағалық және физикалық факторлардың бірлескен әсері экономикалық өсуге үлкен әсер етті, мұнда ЖІӨ өсу қарқыны мұнай кірістерінің өсу қарқынымен байланысады.

Кесте 3. Ең көп мұнай қоры бар елдер

Ел	Қорлар	Әлемдік қорлардың %	Тау-кен	Қанша жылға жеткілікті
1	2	3		4
Сауд Арабия	264,6	9,8	9713	75
Венесуэла	172,3	12,9	2437	194
Иран	137,6	10,3	4216	89
Ирак	115	8,6	2482	127
Қувейт	101,5	7,6	2481	112
БАӘ	97,8	7,3	2599	103
Ресей	74,2	5,6	10032	20
Ливия	44,3	3,3	1652	73
Қазақстан	39,8	3	682	65
Нигерия	37,2	2,8	2061	49
Канада	33,2	2,5	3212	28
АҚШ	28,4	2,1	7296	11

Қатар	26,8	2	1345	55
Қытай	14,8	1,1	3790	11
Ангола	13,5	1	1784	21
ОПЕК мүшелері	1024,9	77,2	33076	85
Бүкіл әлем	1333,1	100	79948	46

Дереккөз: <https://www.bp.com> bp Statistical Review of World Energy 2022. [7].

Орталық Қазақстанның жер үсті сулары металлургиялық және мұнай-химия зауыттарының қалдықтарымен ластанған. Ең қиыны - металлургиялық кәсіпорындардың кадмий, қорғасын, хром, мышьяк, мыс және мырыш сияқты ластаушы заттардың және мұнай өнеркәсібінің органикалық қосылыстарының жоғары деңгейімен сипатталатын Ертіс өзені бассейні қарастырылған. Осыған орай, табиғи ресурстар және қоршаған ортаны қорғау министрлігі еліздегі экологиялық мониторинг пен ластану көлемі мен көздерін анықтауды ұйымдастырды. Бірақ қалыптасқан мемлекеттік мониторинг жүйесі, оның ішінде экологиялық мониторинг, бұл жүйе органдарының іс-әрекеттері мен өкілеттіктері нашар үйлестірілген және одан әрі түзету мен дамытуды талап етеді. Табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану, табиғи әлеуеттің сақталуын және дамуын қамтамасыз ету үшін экология саласында уақтылы басқару және экономикалық шешімдерді қабылдауға мүмкіндік беретін ластану мөлшері мен көздері туралы ақпарат қажет.

Кәсіпорындар жұмысының соңғы нәтижелері олардың қоршаған ортаны қорғау шараларының тиімділігімен тығыз байланысты болуын қамтамасыз ету қажет, сондықтан әрбір шаруашылық жүргізуші субъекті табиғатты қорғау заңнамасының талаптарын сақтауға мүдделі. Қоршаған ортаны қорғауды өнеркәсіптік кәсіпорындар жүзеге асыратын іс-шаралар деп түсіну керек, оның барысында қоршаған ортаның барлық элементтеріне негізгі өндірістік қызметтің салдарын болдырмауға, азайтуға немесе жоюға бағытталған шаралар кешенін жүргізу қажет.

Сондай-ақ кәсіпорын үшін рентабельділігі төмен және қоғам үшін маңыздылығына байланысты ерекше қарауды, бақылауды және ынталандыруды қажет ететіндер.

Қоршаған ортаны қорғау қоғам үшін қажет. Халықтың өмір сүру сапасы ғана емес, өндіргіш күштердің қазір де, болашақта да қарқынды дамуы үшін қалыпты жағдайдың сақталуы көбіне оның сәтті жүзеге асуына байланысты. Табиғатты қорғау және оның ресурстарын тиімді пайдалану мәселелерін шешу үшін экономикалық, құқықтық және тәрбиелік шараларды қабылдау қажет.

Егер ғылыми ортада және басқарудың жоғары эшелондарында экологиялық талаптардың үлкен маңызы мойындалса, онда жеке өндірістік кәсіпорындар деңгейінде және басым көпшілігінде қоршаған ортаны қорғаудың тиімділігін арттыру проблемалары басшыларды алаңдатпайды. мүлде немесе оларды шешу қажеттілігі тігіркендіргіш кедергі ретінде қарастырылады. Мәселе жұмысшылардың экологиялық сауатсыздығында ғана емес, ең алдымен қазіргі шаруашылық механизмінде, өйткені кәсіпорындар ең аз шығынмен жоғары нәтижеге қол жеткізуге мүдделі.

Сарапшылардың екінші кезеңдегі міндеті мына қағида бойынша бағалау моделіне енгізілген көрсеткіштер арасында ұпайларды бөлу болып табылады: көрсеткіштің қоршаған орта жағдайына теріс әсері неғұрлым көп болса, соғұрлым ол көп ұпай алады. Сараптама нәтижелерінің мысалы 4-кестеде берілген.

Кесте 4. Экологиялық қызметті сипаттайтын аумақтардың осы қызметтің экономикалық тиімділігінің кешенді көрсеткішінің мәніне ӨЦҚ шекарасындағы әсерін сараптамалық бағалау.

Қоршаған ортаны қорғау іс-шараларының тиімділігін бағалау бағыттары (j)		Ұпай саны МӨЦҚ			
		Мұнай өндіру	Негізгі мұнай тасымалдау	Шикі мұнай өңдеу	Мұнай өнімдерін тұтынушыларға жеткізу
		(β _{1j})	(β _{2j})	(β _{3j})	(β _{4j})
1	Экологиялық инновациялық шешімдерді қолданудың тиімділігі	3,5	3	4,0	1,0
2	Топырақтың ластануын төмендету тиімділігі	2,5	3	2,0	3,0
3	Қалдықтарды азайту тиімділігі	6,5	3	8,5	2,0
4	Су ортасының ластану деңгейінің тиімділігі	6,5	3	4,5	1,0
5	Ауаның ластануын төмендету тиімділігі	7,5	3,5	6,5	5,0
6	Ресурс үнемдейтін технологияларды қолданудың тиімділігі	5,5	2,5	6,5	5,0
Барлығына ұпайларды бөлу МӨЦҚ = Σ α _i =100		Σ β _{1j} = 32= α ₁	Σ β _{2j} =18= α ₂	Σ β _{3j} =32= α ₃	Σ β _{4j} =18= α ₄
		j -1,2..6			

Дереккөз: авторлар дереккөз негізінде құрастырған [8,9].

Бірінші тәсілдегідей, бағалау бағыттарын сипаттайтын бастапқы көрсеткіштерді, сондай-ақ табиғатты қорғау қызметінің экономикалық тиімділігін кешенді бағалауды шартты түрде келесідей белгілейтін бес мемлекет анықтайды:

- өте әлсіз (өте қолайлы - ӨҚ),
- әлсіз- (қолайлы - Қ),
- орташа - (рұқсат етілген - РЕ),
- күшті - (қолайсыз - Қ),
- өте күшті - (өте қолайсыз - ӨҚ).

ТИМК - экологиялық қызметінің тиімділігін кешенді бағалау үлгісінің графикалық көрінісі үшін осы мақаланың аясында төрт МӨЦҚ жұппен екі топқа біріктірілген[9].

Қоршаған ортаны сақтау, алайда, кейбір менеджерлер екінші дәрежелі нәрсе деп санайды, көбінесе кәсіпорынның өзін-өзі қамтамасыз ететін мүдделеріне қайшы келеді. Табиғи игіліктер пайдаланылатын ресурс ретінде қарастырылады және бұл ресурс неғұрлым аз тұтынылса, кәсіпкердің мақсаты соғұрлым табысты жүзеге асады. Ресурс үнемдейтін технологияларды игеруге байланысты қосымша шығындар жалпы өндіріс шығындарын көбейтіп, пайданы азайтатыны анық.

Өкінішке орай, дәл осындай мінез-құлық біздің өндірістік зауыттарға тән. Кейбір экономистер табиғатты қорғау шараларына жұмсалатын шығындарды ұлттық өндіріс табысынан шегерудің бір түрі ретінде қарастыруға бейім, ал бұл шығындардың өсуі өндірістің экономикалық тиімділігін төмендететін фактордан басқа ештеңе емес[10].

Құқықтық норма, оның ішінде қоршаған ортаны қорғауға байланысты туындайтын қоғамдық қатынастарды реттейтін норма, егер ол тиісті экономикалық шаралармен қамтамасыз етілмесе, онда заң шығарушының онда бекітілген еркін іс жүзінде жүзеге асыруды қамтамасыз ете алмайтындай. Қылмыстық, мүліктік және әкімшілік жауапкершілік қаупі кәсіпорындарды қолданыстағы экологиялық стандарттарды сақтауға мәжбүр етуі мүмкін.

Әрбір МӨЦК-де ұпайларды ең қолайлыдан өте қолайсызға дейінгі бес күй бойынша бөлу жұмыста ұсынылған әдістеме негізінде қабылданды, оған сәйкес МӨЦК-нің әртүрлі дискретті күйлері 5-кестеде көрсетілген шкала бойынша қабылданады.

Кесте 5. Әрбір МӨЦК бойынша бес дискретті күйдің баллдық бағасы

Дискретті бағалау күйлері	МӨЦК бойынша балл сомасы			
	Мұнай өндіру	Мұнайдың магистральдық қолданысы	Шикі мұнайды қайта өңдеу	Мұнай өнімдерін тұтынушыға жеткізу
Өте қолайлы	1	1	1	1
Қолайлы	4	3	4	3
Рұқсат етілген	8	6	8	6
Қолайсыз	18	9	18	9
Өте қолайсыз	32	18	32	18

Дереккөз: авторлар дереккөз негізінде құрастырған [8,9].

Біріктірілген топқа кіретін екі топтың ықпалын интегралды бағалауды анықтау үшін ұсынылған Алгоритм екі біріктірілген топтың жиынтық әсерін бағалау үшін де қолданылады. Бұл алгоритмді қолдану әртүрлі бірліктермен өлшенетін және/немесе тек сапалық сипаттамалары бар әртүрлі көрсеткіштердің жиынтық әсерін біріктіруге және орнатуға мүмкіндік береді.

Бұл жағдайда сақталуы керек жалғыз шарт-әрбір бірлік индикаторының әсері индикатордың қоршаған ортаға әсер ету дәрежесін көрсететін бес дискретті дәрежемен сипатталуы керек.

Төменде барлық дискретті күйлерді ескере отырып, біріктірілген топқа кіретін топтардың жиынтық әсерін сипаттайтын жиынтық бағалау келтірілген. Кіші топқа кіретін екі потенциалдың әсерін алынған (жиынтық) бағалау алгоритмін жақсы қабылдау үшін олар жоғарыда келтірілген белгілермен көрсетілген[11].

Бірақ тек экономикалық реттеу ғана оларды қоршаған ортаны қорғауды жақсартуға белсенді, шығармашылық көзқарасқа, қоршаған ортаны ластанудан қорғаудың үнемді әдістерін қолдануға және әртүрлі экологиялық жағдайларда жұмыс істейтін өзін-өзі қамтамасыз ететін кәсіпорындардың шамамен бірдей жұмыс жағдайларын қамтамасыз етуге мүдделі ете алады.

Бірақ мұндай шараларды іс жүзінде жүзеге асыру өте қиын, өйткені, атап айтқанда, қалдықтардың әртүрлі түрлерін бағалау және қоршаған ортаның ластануын болдырмау үшін қажетті шығындарды сенімді есепке алу туралы сұрақтарға жауаптар табылған жоқ. Осылайша, табиғи ресурстарды тиімді пайдалану мен қорғауды қамтамасыз ететін шаруашылық механизмін жетілдіру мәселесі әлі де өзекті болып отыр.

3-суретте мұнай өндіру және оны тасымалдау процестерінің қоршаған орта жағдайына әсерін ескере отырып, интегралды бағалауды қалыптастыру схемасы келтірілген.

Дискретті күйлерге сәйкес келетін ұпайлар (мұнай өндіру)		Дискретті күйлерге сәйкес келетін ұпайлар (шикі мұнайды тасымалдау)				
		ВБ 1	Б 3	Д 6	Н 9	ВН 18
ӨҚ	1	2 (1+1)	4 (1+3)	7 (1+6)	10 (1+9)	19(1+18)
Қ	4		7(4+3)	10(4+6)	13 (4+9)	22 (4+18)
РЕ	8			14(8+6)	17(8+9)	26 (8+18)
Қ	18				27(18+9)	36 (18+18)
ӨҚ	32					50 (32+18)

Сурет 3. Мұнай өндіру және шикі мұнайды тасымалдау кезеңдері бойынша интегралдық бағалауды қалыптастыру схемасы

Дереккөз: авторлар дереккөз негізінде құрастырған [8,9].

Бірақ мұндай шараларды іс жүзінде жүзеге асыру өте қиын, өйткені, атап айтқанда, қалдықтардың әртүрлі түрлерін бағалау және қоршаған ортаның ластануын болдырмау үшін қажетті шығындарды сенімді есепке алу туралы сұрақтарға жауаптар табылған жоқ. Осылайша, табиғи ресурстарды тиімді пайдалану мен қорғауды қамтамасыз ететін шаруашылық механизмін жетілдіру мәселесі әлі де өзекті болып отыр. Теоретиктер мен практиктер оны шешудің жаңа жолдарын іздестіруде[12].

Нәтижелер

Бүгінгі таңда Қазақстанның стратегиясы елдің мұнай-газ кешенін одан әрі дамытуға, мұнай мен газдың жаңа перспективалы кен орындарын болжау және анықтау жөніндегі жұмыстарды күшейтуге, оларды барлауды, игеруді және пайдалануға беруді жеделдетуге бағытталған.

Бір жағынан-бұл Қазақстан Республикасының экономикасын дамытудың локомотиві, ал екінші жағынан-жаңа кен орындарын игерудің және мұнай өнеркәсібін дамытудың ауқымды жобалары қоршаған ортаға жүктемені арттырады.

Бірақ мұндай механизм қаншалықты жетілген болса да, табиғатты қорғау іс-шараларының шығындары мен олардың нәтижелерін есепке алу мен талдаудың жеткілікті дамыған жүйесі болмаса, ол тиімді жұмыс істей алмайды. Өйткені, шығындар мен нәтижелерді салыстыруға негізделген бірде-бір басқару шешімі, егер оның толық және сенімді ақпараттық моделін талдауға негізделмесе, ғылыми негізделген және субъектінің мүдделеріне жауап бере алмайды. басқарылатын процесс. Қоршаған ортаны қорғаудың негізгі екі бағыты бар[13].

Біріншісі - бұл зиянды шығарындыларды тазарту. Бұл жол тиімсіз, өйткені оны ұстану арқылы биосфераға зиянды заттардың ағынын толығымен тоқтату әрқашан мүмкін емес. Сонымен қатар, қоршаған ортаның бір компонентінің ластану деңгейін төмендету екіншісінің ластануының артуына әкеледі. Мысалы, газды тазалау кезінде ылғалды сүзгілерді орнату ауаның ластануын азайтуы мүмкін, бірақ судың көбірек ластануына әкеледі.

Тазалау құрылыстарын, тіпті ең тиімділерін пайдалану қоршаған ортаның ластану деңгейін күрт төмендетуге мүмкіндік береді, бірақ бұл мәселені толығымен шешпейді, өйткені бұл

қондырғыларды пайдалану аз көлемде болса да, бірақ әдетте жоғары өнімділікпен қалдықтарды шығарады. зиянды заттардың концентрациясы.

Экологиялық және экономикалық нәтижелерге қол жеткізу үшін зиянды шығарындыларды тазарту процесін ұсталған заттарды қайта өңдеу процесімен біріктіру қажет, бұл бірінші бағытты екіншісімен біріктіруге мүмкіндік береді.

Екінші бағыт – шикізатты кешенді пайдалануға және қоршаған ортаға зиянды заттарды барынша пайдалануға мүмкіндік беретін қалдықсыз өндіріс технологияларын дамытуды талап ететін ластану себептерін жою және болашақта. Бұл әдіс ең тиімді және үнемді болып табылады.

Бұл тәсілмен табиғат пайдаланушының экономикалық мүдделері экономикалық мүдделердің құрбаны болатын қоршаған ортаны қорғау талаптары мен қоғамның әлеуметтік мүдделерінен басым болады.

Қортындылар

Табиғатты қорғау қызметінің тиімділігін арттыру тұрақты дамуға бағытталған маңызды стратегиялық міндеттердің бірі болып табылады.

Алайда, барлық салалар түзілетін қалдықтардың көлемін күрт азайту және оларды кәдеге жарату үшін қолайлы техникалық-экономикалық шешімдерді тапқан жоқ, сондықтан қазіргі уақытта осы екі салада жұмыс істеу қажет. Экологиялық іс-шаралар қоршаған ортаның сапасын сақтауға бағытталған іс-шараларды қамтуы керек. Бұл тұжырымдаманың нақты мазмұны экономикалық құрылымның әртүрлі деңгейлерінде бірдей болмайтынын есте ұстаған жөн[14].

Осылайша, микродеңгейде бұл қызмет негізінен қоршаған ортаға теріс антропогендік әсерді азайту жөніндегі шараларды жүзеге асырудан тұрады. Макродеңгейде табиғи апаттардың зардаптарын жою, қол тимеген табиғаттың эталондық үлгілерін сақтау, қоғамның табиғатқа әсер етуінің рұқсат етілген шектерін анықтау, мамандарды даярлау, табиғатты ұтымды пайдаланудың құқықтық және экономикалық механизмін жетілдіру және т.б.

Жалпы алғанда, қазақстандық мұнай кәсіпорындарының экологиялық менеджментінің принциптері төмендегідей:

- экологиялық даму мәселелерін шешудің уақтылылығы;
- барлық басқару шешімдерінің экологиялық салдары үшін жауапкершілік;
- экологиялық процестерді басқарудың интеграциясы;
- Экологиялық даму мәселелерін дәйекті шешу.

Қоршаған ортаға жағымсыз әсерлердің туындау орталықтары болып табылатын қосылған құнды қалыптастыру орталықтары – жекелеген өндірістік операциялар және оларды сататын жабдықтар деңгейінде экономикалық және табиғатты қорғау қызметінің нәтижелерін байланыстыратын жеке көрсеткіштер табиғат қорғау қызметін кешенді бағалауды қалыптастырудың негізі болып табылады[15].

Модельді құру үшін ұсынылған принциптер табиғатты қорғау қызметінің жай-күйін кешенді бағалауға әсер ететін жеке көрсеткіштер топтарының номенклатурасы мен құрылымы орталықтардың кейінгі кешенді бағалауларын жүзеге асыру мақсаттарына, мақсатына, технологиялық және экономикалық ерекшеліктеріне қатысты қалыптасады деген талаптарды қамтамасыз етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Ашықбаева А.М. ҚР табиғатты қорғау қызметінің тиімділігін бағалаудың ғылыми-әдістемелік негіздері // Мәскеу, Ресей халықтар достығы университеті, 2013 ж. 22-52 б.
2. Скобелев Д.О. Ресурстардың тиімділігін арттыру және тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізудегі өнеркәсіптік саясат // Жаңа экономика журналы. Т. 21, № 4. Б. 153–173. DOI: 10.29141/2658-5081-2020-21-4-8.

3. Акимова Т.А. Даму экономикасындағы жаңа мақсаттар мен өлшемдер туралы // Экологиялық менеджмент экономикасында кім, кім: Энциклопедия - Мәскеу: «Экономика» ЖАҚ баспасы. - 2009. - 136 – 158 б.
4. Қазақстан Республикасы Энергетика министрлігі, <https://www.gov.kz/memleket/entities/energo?lang=kk>.
5. Бушуев В.В. әлемдік мұнай-газ нарығы инновациялық үрдістер / В.В. Бушуев. - М.: Энергия, 2016, -138 б.
6. Падалко О.В., Псарева Н.Ю. Ресурстарды сақтау және қоршаған ортаны қорғау бойынша аймақтық бағдарламаларды жоспарлау және іске асыру әдістемесі//Басқару және шаруашылық жүргізу, 2010 ж., No2. - 146-158 б.
7. BP Statistical Review of World Energy 2022 <https://www.bp.com>.
8. Акимова Т.А. Экология [Мәтін]: адам-экономика-биота-орта: оқу. жоғары оқу орындарының студенттері үшін / Т.А. Акимова, В.В. Хаскин; алғы сөз. Я.Д. Вишняков. - 3-ші басылым. және қосымша-М.: бірлік-ДАНА, 2008. - 495 б.
9. Ахметов Д.Қ. Қазақстанның индустриялық стратегиясының басымдықтары // Қазіргі Ресейдің экономикалық саясатының стратегиясы мен басымдықтары. - М.: Ресей Ғылым академиясының Экономика институты, 2003ж.
10. Қазақстан Республикасы Президентінің 2003 жылғы 17 мамырдағы № 1096 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2003-2015 жылдарға арналған индустриялық-инновациялық даму стратегиясы// SAPP. - № 23-24. - 2003 ж.
11. Қазақстан Республикасының ұлттық инновациялық жүйесін қалыптастыру мен дамытудың 2005-2015 жылдарға арналған бағдарламасы. - Астана. - 2005. -54 ж.
12. Аманиязова Г.Д., Жолдасбаева Г.У. Мұнай компанияларының экономикасы: Оқу құралы. - Алматы: Экономика, 2011 ж.
13. Дуталова Г.Н. Мұнай-газ секторындағы менеджмент: Оқу құралы. - Алматы: Экономика, 2007 ж.
14. Егоров О.И., Чигаркина О.А., Баймұқанов А.С. Қазақстанның мұнай-газ кешені. Даму және тиімді қызмет ету мәселелері. – Алматы: 2003 ж.
15. Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚР Экологиялық кодексі.

¹А.М. Ашикбаева, ¹Н.А. Кудайбергенов, ²С.У. Абдибеков

¹Казахский Университет Международных Отношений и Мировых Языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

² КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Принципы управления деятельностью по охране окружающей среды казахстанских нефтяных предприятий

Аннотация. На современном этапе развития экономики формирование продуманной стратегии управления и общих направлений развития становится условием успешного функционирования любой отрасли, что обеспечивает конкурентоспособность.

На местном уровне средства, расходуемые на охрану окружающей среды, недостаточны для предоставления надлежащих экологических услуг. Переводы средств из центрального бюджета слишком ограничены, а местным органам власти не разрешается работать напрямую с местными или иностранными банками или многосторонними финансовыми учреждениями. Это существенно препятствует финансированию столь необходимых улучшений экологической инфраструктуры. Для привлечения большего объема средств из центрального бюджета, местных рынков капитала и

международных финансовых институтов необходим адекватный институциональный потенциал для надлежащей оценки финансовых затрат (инвестиционных затрат, затрат на эксплуатацию и техническое обслуживание) и разработки экологических проектов с четко определенными целями и сроками. устойчивость устойчивой финансовой стратегии. Все эти функции по-прежнему недоступны локально.

Ключевые слова: управление, экологические проблемы, нефтяные предприятия, природоохранные деятельности, экономические стратегии, устойчивое развитие.

¹A.M. Ashikbayeva, ¹N.A. Kudaibergenov, ²S.U. Abdibekov

¹*Abylai Khan Kazakh University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan*

²*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

Principles of Environmental Protection Management of Kazakhstani Oil Enterprises

Abstract. At the current stage of economic development, the formation of a well-thought-out management strategy and general development directions becomes a condition for the successful functioning of any industry, which ensures competitiveness.

At the local level, funds spent on environmental protection are insufficient to provide adequate environmental services. Transfers from the central budget are too limited, and local governments are not allowed to work directly with local or foreign banks or multilateral financial institutions. This significantly hinders the financing of much-needed environmental infrastructure improvements. To attract more funds from the central budget, local capital markets and international financial institutions, adequate institutional capacity is needed to properly assess financial costs (investment costs, operating and maintenance costs) and develop environmental projects with well-defined objectives and timelines. sustainability of a sustainable financial strategy. All of these features are still not available locally.

Keywords: management, environmental problems, oil companies, environmental activities, economic strategies, sustainable development.

References

1. Ashikabayeva A.M. KR tabigatty korgau kyzmetinin tiimdiligini bagalaudyn gylimi-adistemelik negizderi. Maskeu, Resej halyktar dostygy universiteti [Scientific-methodological basis of assessment of effectiveness of nature protection activities of the Republic of Kazakhstan. Moscow, Peoples' Friendship University of Russia] 22-52[2013].

2. Skobelev D.O. Resurstardyn tiimdiligini arttyru zhane turakty damu maksattaryna kol zhetkizudegi onerkasiptik sayasat. Zhana ekonomika zhurnaly [Increasing resource efficiency and industrial policy in achieving the goals of sustainable development. Journal of New Economics], 4(21),153–173. DOI: 10.29141/2658-5081-2020-21-4-8.

3. Akimova T.A. Damu ekonomikasyndagy zhana maksattar men olshemder turaly. Ekologiyalyk menedzhment ekonomikasynda kim, kim: Enciklopediya. [About new goals and dimensions in development economics. Who is who in the economics of environmental management: Encyclopedia] (Moscow, "Ekonomika" JSC publishing house, 2009, 136-158).

4. Kazakstan Respublikasy Energetika ministriligi [Ministry of Energy of the Republic of Kazakhstan] Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/energo?lang=kk>.

5. Bushuev V.V. alemdik munaj-gaz narygy innovaciyaalyk yrdister [world oil and gas market innovative trends] / V.V. Bushuev. (M.: Energy, 2016, 138)

6. Padalko O.V., Psareva N.Yu. Resurstardy saktay zhane qorshagan ortany qorgau bojnsha ajmaktyk bagdarlamalardy zhosparlau zhane iske asyru adistemesi, Baskaru zhane sharuashylyk zhyrgizu

Methodology of planning and implementation of regional programs on resource conservation and environmental protection//Management and management, 2, 146-158(2010).

7. BP Statistical Review of World Energy 2022 Available at: <https://www.bp.com>.

8. Akimova T.A. Ekologiya [Matin]: adam-ekonomika-biota-orta: oku. zhogary oku oryndarynyn studentteri yshin [Ecology [Text]: man-economy-biota-environment: study. for students of higher educational institutions] –(M.: unit-DANA, 2008, 495 p.)

9. Akhmetov D.K. Kazakstannyn industriyalyk strategiyasynyn basymdyktary. Kazirgi Resejdin ekonomikalyk sayasatynyn strategiyasy men basymdyktary [Priorities of industrial strategy of Kazakhstan.Strategy and priorities of the economic policy of modern Russia]. (M.: Institute of Economics of the Russian Academy of Sciences, 2003).

10. Kazakstan Respublikasy Prezidentinin 2003 zhylygy 17 мамыrdagy № 1096 Zharlygymen bekitilgen Kazakstan Respublikasynyn 2003-2015 zhyldarga arналган industriyalyk-innovatsiyalyk damu strategiyasy [Industrial and innovative development strategy of the Republic of Kazakhstan for 2003-2015, approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No. 1096 of May 17, 2003// SAPP. - No. 23-24. - 2003.

11. Kazakstan Respublikasynyn ulttyk innovatsiyalyk zhyjesin kalyptastyru men damytudyn 2005-2015 zhyldarga arналган bagdarlamasy [Program of formation and development of the national innovative system of the Republic of Kazakhstan for 2005-2015]. - Astana. - 2005. -54 years old.

12. Amaniyaova G.D., Zholdasbaeva G.U. Munaj kompaniyalarynyn ekonomikasy: Oku kuraly [Economics of oil companies: Textbook]. (Almaty: Economy, 2011).

13. Dugalova G.N. Munaj-gaz sektoryndagy menedzhment: Oku kuraly Management in the oil and gas sector: A textbook. – (Almaty: Economy, 2007).

14. Egorov O.I., Chigarkina O.A., Baymukanov A.S. Kazakstannyn munaj-gaz kesheni. Damu zhane tiimdi kyzmet etu maseleleri [Oil and gas complex of Kazakhstan. Problems of development and effective functioning]. (Almaty, 2003).

15. Kazakstan Respublikasynyn 2021 zhylygy 2 қаңтардагы № 400-VI KR Ekologiyalyk kodeksi [Environmental Code of the Republic of Kazakhstan No. 400-VI dated January 2, 2021].

Авторлар туралы мәлімет:

А.М. Ашикбаева - Қазақшкий Университет Международных Отношений и Мировых Языков имени Абылай хана, Алматы, Қазақштан

Н.А. Кудайбергенов - Қазақшкий Университет Международных Отношений и Мировых Языков имени Абылай хана, Алматы, Қазақштан

С.У. Абдибеков - ҚазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Қазақштан

А.М. Ashikbayeva - Abylai Khan Kazakh University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan

Н.А. Kudaibergenov - Abylai Khan Kazakh University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan

С.У. Abdibekov - Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan